

УДК 141.5:316.613:177.72

Надія Лазарович**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ:
УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ***Ідентичність стає головним, а іноді і єдиним, джерелом смислів*
М. Кастельє

Розглянуто світоглядні основи національної ідентичності в контексті української духовної традиції, а також етнічні корені національної ідентичності в українській культурі. Проаналізовано соціокультурні зумовленості формування ідентифікаційних практик у ситуації ідентифікаційної невизначеності сучасного українського суспільства. Звернено увагу на аксіологічний колапс та маргіналізацію як наслідки нівелювання змісту національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічна ідентичність, соціокультурний простір, ідентифікаційні практики, цінності, маргіналізація.

Nadiia Lazarovych**SOCIO-CULTURAL DIMENSION OF NATIONAL IDENTITY: UKRAINIAN CONTEXT**

As one of the first main trends of modern Ukrainian socio-cultural space rises a problem of national identity formation. Determinations of the national identity are: psychological, cultural, territorial, historical and political, says Cambridge's University professor M. Guibernau. Usually two main approaches for analysis of the concept of national identity are distinguished: primordialism (define national identity as a cultural community formed historically on such consolidating factors: a common area of residence, language, religious beliefs etc.) and constructivism (links the formation of the national identity phenomenon with the processes of the modern history nation-building and the formation of national states).

Traditionally, in the Ukrainian society dominated local-regional identities which interpreted the Ukrainian culture as the traditional peasant, for which the tilling is naturally inherent. Features of Ukrainian national identity are determined by the features of Ukrainian's national character: respect for the native land and the willingness to defend it – «the warrior and master» (says I. Krypyakevych); emotionalism and sentimentalism, sensitivity and lyricism, individualism and aspiration for «freedom», restlessness and mobility (says D. Chizhevsky); truth, honesty, social equality (says V. Antonovych); «Skovoroda man», «Gogol man» and «Shevchenko man» (says M. Shlemkevych).

The ethnic backgrounds of national identity are based on the territorial community, common language, traditions that are passed from generation to generation, and the unity of history, the presence of common historical «roots». The concept of «homeland» rises as one of the strongest foundations of national identity, based on national values – national interest, national security, national character, national consciousness and national idea.

The formation of Ukrainian national identity was complicated by long-term efforts to eradicate national values and ideas, oppress of national consciousness and destruction of historical memory, resulting in pervasive processes of marginalization and axiological collapse. That is why today it is so important for us not to lose this deep substantial-spiritual heritage, which forms the background of national identity.

Key words: national identity, ethnic identity, socio-cultural space, identification practices, values, marginalization.

Надежда Лазарович**СОЦІОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ:
УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ**

Рассмотрены мировоззренческие основы национальной идентичности в контексте украинской духовной традиции, а также этнические корни национальной идентичности в украинской культуре. Проанализированы социокультурные обусловленности формирования идентификационных практик в ситуации идентификационной неопределенности современного украинского общества. Обращено внимание на аксиологический коллапс и маргинализацию как последствия нивелирования основ национальной идентичности.

Ключевые слова: национальная идентичность, этническая идентичность, социокультурное пространство, идентификационные практики, ценности, маргинализация.

Однією з чільних магістральних тенденцій сучасного українського соціокультурного простору постає проблема формування національної ідентичності. Питання соціокультурних вимірів національної ідентичності в наш час набуває особливого змістового наповнення, адже актуалізація до-

свіду історико-культурних процесів накладається на аксіологічно неоднорідний та фрагментарний сучасний соціокультурний простір. Відтак, в умовах бурхливих соціальних зрушень, воєнних дій та ціннісного колапсу українській людині важливо не втратити субстанційної основи, яка визначається основною детермінантою національної ідентичності – цариною культури. Адже лінія напруги у світовідчутті сучасної української людини виявляється у площині сфери зустрічі та взаємодії системоутворювальної, традиційно-етнонаціональної та позитивно-самозберігаючої складової буття людини і суспільства, з одного боку, й інноваційно-змінюючої, глобально-універсалізуючої ознаки культури – з іншого. Як зазначає український філософ С. Кримський, «про будь-яке явище культури можна говорити лише в контексті вираження та використання живого досвіду історії та його можливостей з погляду перетворення цього досвіду на цінності сучасного ладу життя... Культура – це система перенесення цінностей сучасності в буття людини, у смисл її життєдіяльності з урахуванням досвіду минулого і перспектив майбутнього» [11, с. 20].

Відповідно, межовість сучасної соціокультурної ситуації сьогодення сприяє зверненню до засадничих вимірів національної ідентичності, котрі здатні слугувати вагомою аксіологічною константою, визначаючи парадигмальні світоглядні орієнтири сучасного українського соціокультурного простору. Відтак, ключовим поняттям постає концепт ідентичності – це, безумовно, не статична даність, раз і назавжди визначена фіксована реальність, а динамічне відношення, яке постійно формується й реформується в межах певного дискурсу. Як влучно зауважила українська дослідниця Л. Нагорна, «навіть чи З. Фрейд, який увів поняття «ідентичність» для аналізу депресивних станів, сновидінь, відносин між батьками й дітьми, міг передбачити той величезний спектр значень, якого набув цей термін у наш час. Ним позначають і систему світосприймання, і «відчуття належності», й ареал особистісних самоідентифікацій, і об'єкт наукової рефлексії. Хтось вбачає в ідентичності постійну константу, заміник категорії «національний характер» і один з багатьох зрізів політичної культури. Більшість дослідників розглядає ідентичність як дискурсивний конструкт, що постійно формується й реформується, відбиваючи як ситуаційні зміни, так і політичні цілі» [13, с. 16].

Поняття «ідентичність» у сучасному філософсько-культурологічному дискурсі визначається як цілісність людської особистості у психофізичному, соціально-культурному та національно-етнічному вимірах її буття; водночас ідентичність – це сукупність стійких рис, що дозволяють групі (етнічній, соціальній, культурній) відрізнити себе від інших. Як стверджує український філософ А. Богачов, ідентичність є «перформативним знанням життєсвіту, яке визначає наше спільне ставлення (колективну пам'ять) до місць культури, чи «місць пам'яті», отже, є знанням, що також формує порядок життєвих цілей і поведінкові орієнтації» [3, с. 23].

Класично виокремлюють два основні підходи до аналізу поняття національної ідентичності: примордіалістський та конструктивістський. Так, адепти примордіалізму (від лат. *primordial* – «споконвічний») визначають національну ідентичність як культурну спільноту, що утворилася історично на основі консолідуючих чинників: спільна територія проживання, мова, звичаєвість, релігійні вірування тощо. Теоретико-методологічний вимір цього підходу полягає в тому, що національну ідентичність розглядають як незмінну тотожність, яку людина а ргіогі набуває раз і назавжди.

У свою чергу, конструктивістська методологія (в західному теоретико-методологічному дискурсі побутують такі означення як модернізм, переніалізм, етносимволізм та ін.) пов'язує формування феномену національної ідентичності з процесами націогенези новітньої історії та становленням національних держав через культурно-просвітницькі практики, ініційовані інтелігенцією та елітою.

Вимірами національної ідентичності, за переконаннями професора Кембриджського університету М. Гібернау, є: психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний. Так, психологічний вимір національної ідентичності виникає з усвідомлення, що існує сформована група, зіперта на «відчуту» близькість, яка об'єднує тих, хто належить до цієї нації. У свою чергу, культурний вимір передбачає ідентифікацію особи з елементами певної культури (цінності, погляди, звичаї, традиції, ритуали, мови і практики), що зумовлює сильну емоційну пов'язаність із ними. Спільна культура сприяє створенню зв'язків солідарності серед членів такої спільноти, даючи їм змогу визнавати одне одного як належних до однієї нації та уявляти собі, що їхня спільнота окрема від інших і відрізняється від них. Третій – історичний вимір стверджує гордість представників нації за своє давнє коріння, багате минуле; історія наближає нас до наших предків і зміцнює суб'єктивну віру в належність до широкої родини. Наступний, територіальний вимір національної ідентичності, стверджує локально-територіальні вкорінення особи чи спільноти. І нарешті – політичний вимір національної ідентичності походить від її зв'язку з національною державою, що виникла за новітньої доби та виконувала завдання культурної та мовної гомогенізації населення [5, с. 21–38].

Що ж стосується українського національно спрямованого варіанту ідентифікаційних практик, то варто наголосити, що світоглядні уявлення про українську культуру та спільноту виходять, як правило, з передумов її трактування як традиційно-селянської, котрій притаманний хліборобський характер. Як стверджує дослідниця М. Гримич, в українському суспільстві переважали локально-регіональні ідентичності, як от інтерес до справ свого села або ж психологічна замкнутість у межах своєї домівки та зосередження на членах власної родини [Див.: 6]. Модель регіональної ідентичності, за словами Л. Нагорної, – «одна з традиційних, найбільш глибоко закорінених. У її основі – генетична спадковість багатьох поколінь, що жили на даній території» [14, с. 81].

Зокрема, С. Осовський – автор теорії двох батьківщин («штатної» та «ідеологічної») – стверджує, що тривалий час самоусвідомлення причетності до двох батьківщин було класовим привілеєм вищих верств населення українського суспільства. Селяни ж мали приватну батьківщину, але залишалися поза межами «ідеологічної батьківщини», ототожнюючи себе головню з тим місцем, де народилися, з віровизнанням, до якого належали, та зі своїм селянським заняттям [7, с. 129]. За статистичними даними, наприкінці XIX ст. етнічні українці становили не більше третини міського населення: «Загалом у промисловості та транспорті й у торгівлі тоді працювало тут лише трохи більше 9% українців. А серед учених, митців, медичних працівників, церковних служителів їх було й того менше – 0,5%. Українська нація формувалася й розвивалася переважно як селянська... Абсолютна більшість населення (в Галичині на початку XX ст. – 88,45%, у Закарпатті наприкінці XX ст. – 85%) мешкала в селах і лише незначна частина в нечисленних містах... Стосовно українського населення: понад 90% його мешкала в селах і було зайнято в сільському господарстві» [9, с. 139–160]. Звідси – така характерна риса української ментальності як «антеїзм» – емоційно-шанобливе ставлення до землі.

Не дарма, визначаючи історичні передумови ідентифікаційних моделей українства, І. Крип'якевич наголошує на таких атрибутивних характеристиках як пошана до рідної землі та готовність її захищати: «Войовник і господар – це тип давнього українця. Осередком, у якому розвивався цей військово-господарський світогляд, був рід... Рід творив невелику, але дуже суцільну групу, з'єднану зв'язками крові і спільними інтересами; за своїх членів солідарне заступався, обороняв їх, мстився за їх кривду. До воєнного походу члени роду виступали як один бойовий відділ, свідомий того, що бореться за свою оселю, майно, своїх дітей. Рід мав свої традиції, шанував своїх предків, культивував давні обичаї, творив норми життя» [12, с. 152].

Світоглядно-філософські засади формування національної ідентичності українців визначають зазвичай теоретичними обґрунтуваннями їхніх етнопсихологічних констант та деяких особливостей характерології. Особливості української національної ідентичності зумовлюються рисами національного характеру, на що звертає увагу Д. Чижевський: «безумовною рисою психічного укладу українця є – емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя і обрядовості... Поруч з цими рисами стоять індивідуалізм та стремління до «свободи» в різних розуміннях цього слова... Поруч з цими двома основними рисами стоїть третя – неспокій і рухливість, більш психічні, ніж зовнішні, неспокій і рухливість, що є, яко зі своєю основою, зв'язані із певним «артистизмом» натури» [20, с. 20–21]. На деяких характеристиках українського національного характеру, що зумовлюють ментальні виміри національної ідентичності, наголошує В. Антонович, стверджуючи, що моральний ідеал українців, що опосередковано визначає їхню національну ідентифікаційну приналежність, – «це правда, правдивість, громадська рівноправність. Такий ідеал вбачається в стародавнім вічі, в козацькій раді, в Запоріжжі, де члени мали повну волю і рівноправність – всі були однакові й рівні» [2, с. 98].

Зокрема, певний спектр ідентифікаційних практик для української людини пропонує М. Шлемкевич, аналізуючи соціокультурну ситуацію масових «душевних зламів» та «межових ситуацій» у носіїв української ідентичності. «Загублена українська людина» втратила свої світоглядні орієнтири – соціокультурні, морально-етичні, естетичні. Тим не менше, М. Шлемкевич пропонує низку ідентифікаційних моделей (можна провести паралелі зі стадіальною концепцією С. К'еркегора): 1) «старосвітський поміщик» (філістер), що знаходить себе у щасті, як правило, біологічного існування та обивательського матеріального добробуту; 2) «сковородянська людина», сенсом життя якої є особисте самопізнання та духовне самовдосконалення, однак вона не включається у творення соціокультурних засад суспільства; 3) «гоголівська людина» – особа, котра може і здатна щось зробити для спільноти, держави, однак або стала жертвою політичної кон'юнктури, або свідомо обрала шлях служіння національним інтересам іншої держави; 4) «шевченківська людина», котра стверджує цінності моральних ідеалів вільного духу, а також розуму та науки [21, с. 17–21]. Реалізація ідеалу ідентифікаційної моделі «шевченківської людини», за переконаннями М. Шлемкевича, здатна скласти основу справжньої «спільноти вільних духом людей».

Варто наголосити, що надбання етнічної культури є важливою основою формування світоглядних засад національної ідентичності. Особливості становлення етнічних домінант пов'язують із тими характерними та самобутніми рисами етнічної спільноти, котрі можуть слугувати основою винятковості осіб, що себе з нею ідентифікують, їхньої культурної відмінності від представників інших етнічних груп тощо. Варто зауважити, що саме в межах етнічної культури, котра складає квінтесенцію етнічної ідентичності, відбувається формування контрарних світоглядних установок «свій» – «чужий».

В українському суспільстві зазвичай етнічна ідентичність зіставляється з низкою ідентитентів, одним із яких є територіальна спільність – «життєвий простір» етносу: «Територіальне розмежування як знання територіальних меж розповсюдженості представників свого етносу (так званого «ареалу етносу») вважається однією з умов формування етнічної свідомості, етнічної самосвідомості та похідної від них етнічної ідентичності» [19, с. 276]. Так, відомий англійський учений Е. Сміт визначає шість головних атрибутів етнічної спільноти, що слугують підґрунтям для формування культурної ідентичності, зокрема – «групова власна назва; міф про спільних предків; спільна історична пам'ять; один або більше диференційних елементів спільної культури; зв'язок із конкретним «рідним краєм»; чуття солідарності у значної частини населення... Де є такий комплекс елементів, перед нами вочевидь постає спільнота з історичною культурою і чуттям спільної ідентичності» [18, с. 31]. Також важливими ідентитентами, які визначають умови формування етнічної ідентичності, є: наявність спільної мови, звичаїв, традицій, обрядів, що передаються від покоління до покоління, а також єдності історії, наявності спільних історичних витоків, «коренів»: «Це уявлення про першорядність коренів як основи ідентичності порівняно зі статусом чи розумом справило потужний вплив і спричинило суттєві наслідки. Якщо корені – це те, що робить вас тим, чим ви є, наділяє вас життєвою силою і автентичністю, то їхня відсутність є великою вадою, і поняття на зразок *déraciné* (чужинець, відірваний від коренів) чи *cosmopolitan* (космополіт) можуть бути великою образою» [18, с. 257].

Етнічні виміри ідентичності екстраполюються на поняття «батьківщина», що постає однією із найпотужніших основ національної ідентичності: «Це місце, до якого ми належимо. Воно часто виступає як священна земля, земля наших предків, наших законодавців, наших королів і мудреців, поетів і священників – усе це перетворює той край на нашу батьківщину. Ми належимо їй, так само як і вона належить нам. Крім того, священні місця батьківщини притягують до себе членів етнічної групи або ж надихають їх здалеку, навіть коли ті, і то довго, перебувають на вигнанні. Отже, навіть давно розлучившись із рідним краєм, етнічна група може зберігатися завдяки сильній ностальгії і духовній пов'язаності» [4, с. 32].

Відтак, питання національної ідентичності в сучасному українському суспільстві постає чи не найгостріше, адже вона є перманентним процесом формування основних складових компонент національного буття. Щодо формування світоглядних засад національної ідентичності, то змістовно вона зіставляється з ідеєю нації, що, за Б. Андерсоном, дефініціюється як «уявлена політична спільнота... Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості зі своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чути будуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності» [1, с. 23]. Так, на відміну від етнічної, національна ідентичність «знаходить свій головний прояв у горизонтальній ідентифікації членів певної спільноти як співгромадян. Акцент робиться при цьому на загальнонаціональних цінностях – національному інтересі, національній безпеці тощо» [14, с. 62]. Також до основних світоглядних ідентитентів, що визначають приналежність до національної спільноти, відносять: національний характер, національну самосвідомість, а також національну ідею, за допомогою яких кожен українець ідеологічно усвідомлює себе представником єдиної нації. Так, національна ідея постає тією віссю, стрижнем, який є опорою, основою національної ідентичності. За словами М. Поповича, «національна ідея – суспільний проект загальнонаціонального масштабу, невід'ємною частиною якого є певне уявлення про об'єктивне становище нації, її цінності й проблеми, а також про загальнонаціональні цілі та шляхи їх досягнення» [15, с. 10]. Національна ідея – це теоретико-практичний вираз самоусвідомлення українським народом своєї самобутності та індивідуальності, власної самоцінності, права на самовизначення та самостійний розвиток, на національну незалежність. Разом із тим національна ідея постає формою сприйняття глибинної сутності народу, у якій відображена його духовна першооснова, мета, сенс та фундаментальні принципи існування, що пронизують собою все національне буття.

Однак зауважимо, що традиційні форми ідентичності в сучасному динамічному соціокультурному просторі, насамперед через глобалізаційні зрушення, без сумніву, руйнуються, посилюючи ситуацію «ідентифікаційної невизначеності» сучасного українського суспільства. Процес побудови української національної ідентичності ускладнювався довготривалими спробами викорінення національних цінностей та ідей, пригніченням національної свідомості та нищенням історичної пам'яті

й національних здобутків шляхом створення монолітної «радянської» ідентичності. Відтак, як пише О. Пахльовська, ми маємо справу з культурою та суспільством, котре «впродовж принаймні трьох століть проіснувало фактично в режимі постійного геноциду, етноциду і лінгвоциду, – суспільством, у якому відтак були порушені етичні основи внутрішньої та зовнішньої комунікації» [16]. Тому сьогодні ми стикаємося з тотальними процесами маргіналізації, що охопили українське суспільство, в якому сформувалися чільні соціальні прошарки «манкуртів», що не мають чітких національно-культурних орієнтацій, не можуть заявити про свою причетність до цінностей української культури. Відповідно, культивування ідентифікаційних практик на національному ґрунті – це надто тривалий процес, що передбачає поєднання історичних передумов, спадкоємності традицій, особливостей ментальності та перспектив розвитку української культури.

Так, проблема національної ідентичності набуває особливого змістового наповнення в українському соціокультурному просторі, адже наша держава знаходиться в силовому полі суперечливих суспільно-цивілізаційних тенденцій – глобалізаційних та національно-етнічних, орієнтації на Захід чи на Схід тощо. Все це створює ситуацію «системної кризи» українського суспільства, адже на сучасному етапі соціокультурного розвитку спостерігається надзвичайно вузький спектр застосовуваних ідентифікаційних практик. Зокрема, сьогодні в Україні домінуючими є дві такі практики: консервативно-ретроспективна модель, що ґрунтується на ідентифікації з власною історією, народною культурою, яка не завжди враховує сучасні процеси соціокультурного поступу, а також модель орієнтації «на інших» шляхом самоототожнення з демократичними країнами Заходу [8, с. 17–18], у межах якої часто нівелюються особливості ментальності, історичної спадкоємності та рис національного характеру українців. Це зумовлює своєрідний «простраційний стан культури», коли «одна її частина – псевдомодерна, – полюючи за уявним майбутнім, відчужує від себе реальне минуле. Інша – консервативна, прив'язавши до себе уявного минулого, відчужує від себе реальне майбутнє» [16].

Глобалізаційні процеси та полівекторність соціокультурного розвитку українського суспільства зумовлюють формування моделей ідентифікаційних практик на наддержавному, наднаціональному рівні – так з'являється феномен наднаціональної ідентичності. Так, метою створення наднаціональних ідентичностей, що виявляється у творенні «постнаціонального суспільства», є логічна анігіляція, реконфігурація національної ідентичності в ситуації зникнення національних держав і утворення наднаціональних об'єднань – ЄС, ЄП тощо. За словами Н. Пелагеші, домінуючими формами наднаціональних ідентичностей в Україні є «панросійська» та «європейська». Модель формування панросійської ідентичності за своїми характеристиками конструюється на основі російської національної ідентичності в межах України та полягає у творенні єдиної національної ідентичності на основі російського титульного етносу. Цей процес, як стверджує дослідниця, виявляється в дії таких «маркерів»: «збереження та посилення домінуючих позицій російської мови; формування єдиного інформаційно-комунікативного простору; відновлення уніфікованого науково-освітнього простору; створення спільного культурно-символічного простору; деконструкція українського національного історичного нарративу» [17, с. 180].

Варто зауважити, що останнім часом в Україні активно дискутують про проблему формування наднаціональної ідентичності на основі впровадження політики європейської ідентичності. Так, свого часу Ш. де Голль називав європейський соціокультурний простір «Європою батьківщин», акцентуючи на глибинній вкоріненості у національні цінності, ідеї, що зумовлювали формування національної ідентичності. Сьогодні ж нівелювання державних кордонів та формування дискурсів понад національним виміром постають необхідною умовою глобалізаційно-цивілізаційних процесів. Тому європейська ідентичність передбачає когеренцію української спільноти до європейської, механізмами конструювання якої, на думку Н. Пелагеші, є: розвиток громадянства; створення наднаціонального символічного простору ЄС; формування загальноєвропейського інформаційно-комунікативного простору; здійснення політики європейської колективної пам'яті та розвиток наднаціональної системи бібліотек; наднаціональна культурна політика; наднаціональна мовна політика з метою створення *lingua franca* для об'єднаної спільноти; наднаціональна освітня та спортивна політики ЄС як чинники згуртування спільноти» [17, с. 68].

Отже, на сучасному етапі соціокультурного розвитку особливої ваги набуває актуалізація минулого як осучаснення цінностей та досвіду минулих поколінь, інваріантних структур організації життєвого світу людини в побудові майбутнього. Відтак, нашим пріоритетним завданням, за словами Л. Костенко, постає «розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молоді держави з тисячолітньою культурою, що була досі за-

блокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в аберациях чужих віддзеркалень» [10, с. 11].

Саме тому сьогодні нам так важливо не втратити ті глибинні субстанційно-духовні надбання й етнонаціональні традиційні виміри, які становлять основу національного буття України та самобутнього життєбачення українського народу. Адже втрата смислотворчих іманентно-бутійних етнонаціональних цінностей породжує сурогат духовного життя українського народу, посилює процеси соціальної маргіналізації та манкуртизації. У свою чергу, усвідомлення ролі етнонаціональних детермінант національної ідентичності є важливою субстанційною основою духовної генези українського суспільства.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 432 с.
2. Антонович В. Три національні типи народні / В. Антонович // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К. : Либідь, 1995. – С. 90–102.
3. Богачов А. Культурна ідентичність і пам'ять / А. Богачов // Філософська думка. – №6. – 2013. – С. 22–28.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Е. Гелнер. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
5. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – К. : Темпора, 2012. – 304 с.
6. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців / М. В. Гримич. – К. : АТ Віпол, 2000. – 381 с.
7. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Я. Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
8. Зубенко А. С. Взаємодія особистісної та соціальної ідентичності (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис. канд. філософ. наук : 09.00.03 / А.С. Зубенко ; Харк. ун-т повітр. сил. – Х., 2005. – 20 с.
9. Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; ред. В. А. Смолій. – К. : Альтернативи, 1997. – 416 с.
10. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала. – 2-ге вид. – К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська Академія», 2005. – 32 с.
11. Кримський С. Культура розкриває внутрішню безмежність людини / С. Кримський // Культурологічна думка. – 2009. – №1. – С. 18–26.
12. Крип'якевич І. Український світогляд // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2001. – С.151–166.
13. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
14. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
15. Національна ідея і соціальні трансформації в Україні // М. В. Попович, А. М. Єрмоленко, В. Б. Фадеєв та ін.; ред. М. В. Попович. – К. : Український центр духовної культури, 2005. – 328 с.
16. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: посткомунізм, постмодернізм, пост вандалізм // Сучасність. – Ч.10. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.traducionalist.info/forum/44-172-1>.
17. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну : трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.
18. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
19. Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін.; ред. В. С. Крисаченко. – К. : Знання України, 2005. – 792 с.
20. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Орій», 1992. – 230 с.
21. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : МП «Фенікс», 1992. – 168 с.

Стаття рекомендована до друку рішенням кафедри теорії та історії культури філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол №8 від 16 березня 2016 року).